

מדריך לבלוק היהודי-מוזיאון אושוויץ

מטרת המדריך לבלוק 27:

1. לספק למדריך מידע וקוים מנחים לתצוגה שבבלוק.
2. להציג למדריך חוט מקשר בין התצוגות בחדרים השונים בבלוק כבסיס להדרכה בו.
3. לספק למדריך נספחים תכניים הכוללים מידע נוסף על התצוגה.
4. לקשור את הביקור באושוויץ לשואה בהקשר הרחב.
5. להציע למדריכים סיור משלים לביקור במחנה ובמוזיאון אושוויץ.

מבוא: רציונאל הבלוק

יושב ראש יד ושם אבנר שלו:

שואה

תערוכת הקבע החדשה בבלוק 27 במוזיאון אושוויץ-בירקנאו

אושוויץ ובירקנאו – האתרים שבהם רצחו הגרמנים הנאצים יותר ממיליון גברים, נשים וילדים יהודיים וכ-125,000 בני עמים אחרים – מגלמים את הרשע האנושי הקיצוני והיו לאחד הסמלים של שואת העם היהודי. ביטוי לכך הוא החלטת האו"ם ש-27 בינואר, היום שבו נכנס הצבא האדום למחנה, יהיה יום הזיכרון הבין-לאומי לקרבנות השואה. גם היקף המחקר, הכתיבה, עבודת החינוך והביקורים מעידים על מקומו הבולט של אושוויץ-בירקנאו בתרבות הזיכרון העולמית.

בתום מלחמת העולם השנייה החליט המשטר הקומוניסטי בפולין להקים מוזיאון ממלכתי פולני ובין-לאומי במחנה הריכוז אושוויץ I, ואילו את מחנה ההשמדה אושוויץ II-בירקנאו, המרוחק כשלושה ק"מ מאושוויץ I, החליט להשאיר כפי שהיה מאז השחרור, למעט אנדרטה ותערוכה במבנה "הסאונה". בצד התערוכה הראשית של המוזיאון הממלכתי הפולני באושוויץ I, הקים המשטר הקומוניסטי תערוכות לאומיות בבלוקים של האסירים לשעבר, ובהן התערוכה היהודית שהוקמה בסוף שנות ה-60 בבלוק 27. במרוצת הזמן הלכו תערוכות לאומיות אלו והתיישנו, הן מבחינת תוכן הן מבחינת התצוגה שלהן. גם התערוכה בבלוק 27 נזנחה, ורוב המבקרים פסחו עליו בביקורים במחנה. רק קבוצות יהודיות וישראליות נכנסו לבלוק כדי להתייחד עם זכר הנרצחים.

לאחר נפילת מסך הברזל ומתחילת שנות ה-90 החלו מדינות לעדכן ולשפר את התצוגות שלהן, והתכנים שמוצגים בהן היום מדויקים יותר ועוסקים בגורל הקהילות היהודיות במדינתם – החיים שלפני המלחמה, התחלת הרדיפות, הריכוז ושילוחי היהודים ל"מזרח" אל מותם. גם המוזיאון הממלכתי הפולני החליט לא מכבר לחדש את התערוכה המרכזית וכבר החל במלאכה. לאחר ביקורו של ראש הממשלה אריאל שרון בשנת 2005 באושוויץ-בירקנאו החליטה ממשלת ישראל, בשם העם היהודי, להחליף את התערוכה הקיימת בבלוק 27 בתערוכת קבע חדשה. האחריות על עיצוב התערוכה והקמתה הופקדה בידי יד ושם, במימון ממשלת ישראל ובסיוע ועידת התביעות.

האתגר שהוטל על יד ושם משמעותי מאוד, ועיקרו עוסק בשלוש שאלות: מה יהיה הנושא של התערוכה החדשה? מה תהיה תפיסת העיצוב? כיצד יענה השילוב של הנושא ושל תפיסת העיצוב על הצורך לתכנן ביקור קצר של כ-20-30 דקות בלבד במסגרת מסלול הביקור המודרך של קהל המבקרים במוזיאון, שרובו צעירים ובני נוער? התשובות לשאלות אלו התבססו במידה רבה על ניתוח התערוכות המוצגות במוזיאון: דרכי הפעלתן, אופי הביקורים, התכנון של התערוכה החדשה במוזיאון הפולני ומקומו של אושוויץ כמרחב לזיכרון השואה.

התערוכה הקיימת במוזאון הממלכתי הפולני עשירה במוצגים מקוריים, מרשימים ומרגשים מאוד, והתערוכה החדשה של המוזאון הפולני תעסוק באמצעים דומים, אך באופן יותר מעמיק, בגורל היהודים במחנה אושוויץ | ובבירקנאו.

לנושא תערוכת הקבע החדשה של יד ושם בבלוק 27 הוצעו כמה רעיונות: גורל היהודים במחנות הריכוז וההשמדה אושוויץ | ובירקנאו, שואת יהודי פולין בלבד, התמודדות היהודים בשואה, התהליך של החזרה לחיים ועוד. אך הסיכום של תהליכי הניתוח והחשיבה העמוקה הולידו את המסקנה שעלינו לעסוק במכלול השואה – רצח העם היהודי – בכל היקפו, ועם זאת לוותר על תצוגה היסטורית של התהליכים מרדיפות לרצח המוני והשמדה, ובמקומה להציג בקצרה ובתמציתיות כמה היגדים יסודיים על השואה כדי לספר למבקרים כיצד היה אושוויץ-בירקנאו חלק מהסיפור המורכב ורחב ההיקף של השואה.

מסקנה זו גיבשה את התפיסה העיצובית. הבנו שעל השפה העיצובית להיות מרוכזת, קצרה ובהירה. עליה להציג מעט מידע בחוויה הממחישה את משמעות המיקום של התערוכה – האתר המקורי והמצמרר של רצח המוני ללא תקדים בהיסטוריה האנושית. לפיכך היינו חייבים לשמור על חוויית הקשר בין פנים התצוגה לבין החוץ – האתר שבו היא ממוקמת – ולכן החלטנו להשאיר את החלונות המקוריים גלויים כך שיהיה אפשר לראות דרכם את המחנה.

החלטנו להקדיש בתערוכה פרקים לשאלות המרכזיות של שואת העם היהודי: מה ההגדרה של השואה? מי היו היהודים שנרצחו? מה היו המניעים העיקריים להרס הקהילות ולחיסול היהודים? כיצד נעשה הרצח? כיצד התמודד האדם היהודי עם מוראות השואה? ועד כמה היה תהליך ההשמדה רחב היקף וטוטלי? בד בבד חשנו שחובתנו לנסות ולהמחיש למבקר את שמות כל הנרצחים היהודים, בני אנוש. וכך בסיכום התהליך הזה התפתחה התפיסה המוזאוןית: תכנית עיצובית ייחודית השונה מדרך התצוגות הנהוגות במוזאונים היסטוריים בעולם. בתהליכי הפיתוח השתתפו אוצרים, היסטוריונים, אנשי הגות, אמנים ומעצבים.

הגישה שהתגבשה הוצגה ונדונה בוועדה הבין-משרדית המלווה את הפרויקט ובפני ועדה מייצעת בין-לאומית של הפרויקט המורכבת בעיקרה מהיסטוריונים ומניצולי שואה בראשותו של פרופ' אלי ויזל.

הנהלת המוזאון הממלכתי הפולני באושוויץ-בירקנאו קיבלה בברכה את הרעיון שלנו וראתה בו קונטקסט שמשלים את התערוכות האחרות במוזאון. הצענו להנהלת המוזאון להעמיד את התערוכה היהודית החדשה מחוץ לבלוק 27 ולהעבירה למחנה ההשמדה בירקנאו שבו נרצחו היהודים בגז ונשרפו. הנהלת המוזאון דחתה את ההצעה בשל מדיניות המוזאון לשמר את מחנה בירקנאו כפי שהיה בסיום המלחמה ולא להפכו לאתר תצוגות מוזיאוניות.

במבואת התערוכה החדשה בבלוק 27 – "שואה" – כתובה על הקיר ההגדרה של השואה. במסדרון היוצא מהמבואה המבקר רואה ושומע מילים וקולות של תפילה, שהיא ביטוי יהודי ואוניברסלי לרוח האדם. בחלל הבא נחשפים לפניו החיים השוקקים, המגוונים ורבי הפנים של היהודים באירופה ובצפון אפריקה שלפני המלחמה במונטז' קולנועי העוטף את המבקר, ולעיניו נגלים קטעי סרטים מחיי היהודים בתקופה שבין שתי מלחמות העולם. לאחר מראה מרגש זה המבקר מגלה את עקרונות האידאולוגיה הגזענית הגרמנית-נאצית – המניע העיקרי למסע הרצחני של גרמניה להשמדה מוחלטת של העם היהודי. כך נבנה עבור המבקר ההקשר ההכרחי לעתיד לבוא: חלל המייצג את רצח היהודים, ובו מוצגת מפה הממחישה את היקפו הגאוגרפי ענק הממדים של הרצח ההמוני; לעומתה, בחלל הסמוך, מוצגים ההתמודדות האנושית והמאבק של היחיד במציאות מחרידה זו. החלל הבא מוקדש ל-1.5 מיליון הילדים שנרצחו בשואה – יצירת אמנות המורכבת מקטעים של ציורים מעוררי השראה וקורעי לב, מעשי ידיהם של ילדים יהודים מתקופת השואה שהאמנית העתיקה לקיר החלל. המוצג הבא הוא ספר השמות המונומנטלי של מיליוני היהודים שנרצחו ואשר נוצר במיוחד עבור התערוכה. לבסוף, המבקר מתבונן בתצלומים המתעדים את החיים שבנו מחדש ניצולים רבים ומהרהר באין-ספור השאלות שעורר האירוע חסר התקדים הזה בהיסטוריה האנושית.

התערוכה מהווה אפוא אופן חדש של הצגת הממדים העיקריים של השואה, תוך שהיא מציבה את האדם במרכז. היא בנויה פרקים-פרקים שמוצגות בהם תימות מרכזיות שאינן דווקא היסטוריות אלא מבטאות רובד עמוק יותר – הרובד הערכי-תרבותי של זיכרון השואה. דרך תצוגה זו תחולל אצל המבקר חוויה עמוקה ומשמעותית שמטרתה לעורר בו מחשבות והרהורים על ערכי היסוד הבסיסים שלו כאדם יחיד וכפרט שהוא חלק מחברה ומתרבות אנושית רחבה.

חנן דה לנגה :

עיצוב התערוכה :

אתגרים ופתרונות

פרופ' חנן דה לנגה, לשעבר ראש המחלקה לעיצוב תעשייתי בבצלאל באקדמיה לאמנות ועיצוב בירושלים, מנהל עם האדריכלית טל דה לנגה את סטודיו דה לנגה אשר מעורב במגוון רחב של פרויקטים במגזר הציבורי והפרטי. יד ושם בחר בסטודיו דה לנגה לתכנן ולעצב תערוכה חדשה בבלוק 27 במוזאון הממלכתי אושוויץ-בירקנאו. בריאיון מיוחד לקראת פתיחת התערוכה החדשה תיאר פרופ' דה לנגה את התהליך המורכב שבו הם תכננו ועיצבו את התערוכה עם צוות הסטודיו ועם מרכזת הפרויקט שירלי מרקו, וכיצד הגה את הרעיונות ל"ספר השמות" הייחודי שיצר במיוחד עבור התערוכה.

כיצד גיבשתם את תפיסת העיצוב של התערוכה?

לאחר שלמדנו את ההצעות השונות שהוגשו עבור התערוכה החדשה, המסקנה שלנו הייתה שלתערוכה בתוך תחומי בלוק 27 במוזאון הפולני הממלכתי צריכים להיות שני מאפיינים עיקריים: פשטות ופנייה לחושים. הדבר נובע מן הקושי המהותי – של בני אדם בכלל ושל יהודים בפרט – להסביר את מה שהתרחש באותן שנים נוראיות. על כך אמר ניצול השואה הסופר ז'ורז' פרק: "איני יודע אם אין לי מה לומר, אני יודע שאיני אומר דבר; איני יודע אם מה שיכולתי לומר לא נאמר מפני שאיננו ניתן לאמירה... אני יודע כי מה שאני אומר הוא ריק, סתמי ומעיד אחת ולתמיד על כליה שאין ממנה חזרה".

האתגר שניצבנו בפניו היה ליצור תערוכה שתבטא את האירוע היסטורי המזעזע באופן לא יומרני, ברור ומדויק עבור קהל המבקרים, רובם צעירים אירופים שאינם יהודים.

תהליך התכנון והעיצוב היה כרוך במאות שעות של דיונים והתבוננות, במשך שלוש שנים. התייעצנו עם אוצרי התערוכה ועם מומחים בתחומי האדריכלות, האמנות, התקשורת, הטיפוגרפיה והקולנוע. מהנדסים מומחים סייעו לנו בחידוש הבלוק ובשימורו. כמו כן עבדנו עם טכנאי קול וסאונד, מומחים אקוסטיים ועוד.

החללים בתערוכה בעלי קווים נקיים ומינימליסטיים המציגים את העובדות ההיסטוריות בצורה ברורה וישירה. כל חלל בתערוכה מציג נושא אחד בלבד ובאופן שונה זה מזה, אך כולם יחד יוצרים חוויה כוללת דרך שימוש בחושים ועובדות בהירות. התוצאה היא ביקור שאינו חינוכי גרדא אלא גם חווייתי. המטרה שלנו הייתה שהמבקרים יספגו ויבינו לעומק בפרק זמן קצר למדי ואף ייצאו עם מחשבות מחודשות על המשמעות של זיכרון השואה והאירוע ההיסטורי בחיים היום.

כיצד השתמשתם במבנה המקורי?

בלוק 27 במוזאון אושוויץ-בירקנאו בנוי מלבנים אדומות ומשתרע על פני שטח של כ-1,000 מטרים רבועים בשתי קומות. זהו אחד מעשרות מבנים דומים בשטח המחנה שהמוזאון הקדיש להנצחת גורלן של קבוצות לאומיות ואתניות במחנה הריכוז וההשמדה בתקופת המלחמה. בעיצוב התערוכה היהודית היה חשוב לנו לשמר ככל האפשר את החללים המקוריים בתוך הבלוק ולהשאיר את החלונות גלויים על מנת להדגיש את ההקשר של התערוכה – הסביבה המקורית שבה התרחש חלק מהותי מהשואה. מסלול הביקור בתערוכה מסתיים ביציאה האחורית של הבלוק הפונה אל גדרות התיל המקיפות את המחנה, שלא כמו בבלוקים האחרים שנכנסים אליהם מהשדרה המרכזית ושאליה גם יוצאים.

מהו "ספר השמות" המוצג בתערוכה החדשה? כיצד תכנתת את העיצוב הייחודי שלו?
אחת המשימות החשובות של יד ושם היא לאסוף את שמותיהם של כל אחד ואחת מקרבנות השואה. פרויקט חיוני זה נמשך כבר שישה עשורים, ועד כה תועדו בו 4.2 מיליון שמות. זהו הישג ראוי לציון ללא ספק, אך קשה להסביר ולהמחיש את הנתון הזה. המטרה הייתה ליצור מצבת קבע נצחית לילדים, לנשים ולגברים היהודים שנרצחו בשואה אשר תמחיש את המספר הבלתי נתפס של הקרבנות. אני מאמין ש"ספר השמות" בתערוכה עושה זאת. כל השמות, תאריכי הלידה, מקומות הלידה ומקומות המוות מודפסים על פני דפים שגובהם מטר ומוארים בפס עדין של אור הבוקע מבין הדפים. אפשר לחפש שם של קרוב, להצביע עליו ואף לגעת בשם ולחוש אותו. וכך נוצרת הנצחה אישית. ההנצחה הקולקטיבית מובעת בעזרת ממדיו המונומנטליים של הספר: 58 כרכים, בכל כרך 140 דפים, בכל דף כ-500 שמות. גובהו של הספר שני מטרים והיקפו 14 מטרים. כל אלה מנציחים את האבדן הקולקטיבי חסר התקדים, מנת חלקם של העם היהודי

ושל האנושות כולה. הדפים הריקים בכרך האחרון של הספר נועדו להמשך התייעוד של השמות שיד ושם עתיד לאתר ולהוסיף.

אלי ויזל

פקח את עיניך, המבקר, ואזור את כל תעצומות הנפש שלך. הדברים שאתה עומד לחזות בהם עלולים להעמיד את שפיותך ואת דרכך המוסרית בסכנה. כאן תראה את כל מה שאין לראות בשום מקום אחר: את יכולותיהם הבלתי נדלות של המענים מצד אחד ואת ייסוריהם האין-סופיים של קרבנותיהם מצד אחר. כיצד יכלו בני אדם קודם להגות ואחר כך להגשים מעשים כל כך לא אנושיים נגד בני אנוש אחרים? האם היה אנושי להיות לא אנושי? כאן, במקום הזה של הרוע המוחלט, האנושיות עברה מטמורפוזה: האויב המציא שיטות חדשות לייסר, לענות ולרצוח באופן חסר תקדים בהיסטוריה. יותר ממיליון וחצי ילדים נרצחו בשואה עם סביהם וסבותיהם. היו שהושלכו אל בורות בווערים ונשרפו חיים.

סלקציות, רעב, השפלות, משרפות – במקום הזה קנה לו הרוע מעמד של אלוהות ארורה: הרוצחים הגיעו ממוסדות וממשפחות מיוחסות, ואילו קרבנותיהם היו צאצאיו של עם עתיק יומין, העם היחיד ששרד מן העת העתיקה.

לא כל הקרבנות במקום הזה היו יהודים, אבל כל היהודים היו קרבנות. ההמונים שהובאו לכאן מכל קצות אירופה הכבושה ולא הושמדו עם הגיעם מצאו את עצמם ביקום המקביל ליקום שלנו היום: על מדעניו ופועליו, המאמינים ושאינם מאמינים, התאורטיקנים והאמנים, המשוררים והסוחרים, העשירים והעניים, הבורים והמלומדים, דוברי שפות שונות ובעלי מיני מלאכות. במקום הזה היו אנשים עדים להיפוכו של הרעיון של קיבוץ גלויות. תחת גאולה – מוות בתאי הגזים.

פתח את לבך, המבקר. ואת תודעתך ואת נשמתך. בשעה שתפסע בתערוכה "שואה" עטוף במראות העבר ובצלילי העבר, הקשב לקולם של הקרבנות, הבט בציוריהם של הילדים, גע בשמותיהם של הנרצחים. היה שליחו של המקום הזה. שא עמך את המסר שרק המתים עדיין יכולים לתת לחיים: את מסר הזיכרון.

השואה- הגזרה

(בכניסה-על קיר הבלוק מימין)

השואה הייתה רצח עם חסר תקדים, טוטלי ושיטתי, שבוצע בידי גרמניה הנאצית ושותפיה במטרה להשמיד את העם היהודי. המניע העיקרי היה האידיאולוגיה האנטישמית הגזענית הנאצית. בין 1933 ל-1941 נקטה גרמניה הנאצית מדיניות שנישלה את היהודים מזכויותיהם ומרכושם ונמשכה בסימונם ובריכוזם. מדיניות זו זכתה לתמיכה נרחבת בגרמניה וברוב ארצות אירופה הכבושה. ב-1941, עם הפלישה לשיטחי ברית-המועצות, החלו הנאצים ושותפיהם ברצח המוני ושיטתי של היהודים. עד 1945 נרצחו קרוב לשישה מיליון יהודים.

"בוא אלי, אתה אזרח חופשי של העולם, אתה שהמוסר האנושי והחוק ערבים לקיומך ולביטחונך, ואספר לך איך רמסו הפושעים המודרניים והרוצחים השפלים את מוסר החיים והשחיתו את חוקי הקיום".

זלמן גרדובסקי, נרצח במרד הזונדרקומנדו בבירקנאו, 7.10.1944

קומה ראשונה

כניסה למבואה

חדר 1- תפילה

מה בחדר

מיצב וידאו - "אני מאמין-תפילה", יוצרת-חאגית שמעוני.

חאגית שמעוני, בוגרת המחלקה לעיצוב תקשורת חזותית במכון הטכנולוגי בחולון.

האמנית בחרה באמצעות מיצב - תפילה זה להדגיש את פן התקווה שבתפילה.

למדריך

מהות התפילה

"אין לך חברה שאין בה מתפללים.

אין לך זמן שאין בו מי שיתפלל.

אין לך מקום שאינו יכול להפוך למקום תפילה. ואין לך אדם שאינו חובק בסתר לבו תפילה חשאית לכוחות טמירים שייחלצו ממיצר להיטיב את מצבו ולשפר את גורלו.

האדם הוא חי מתפלל"

דוד הלבני.

התפילה הינה צורך בסיסי של האדם בכל דת ומקום. התפילה היא בה בעת אוניברסאלית וייחודית. ביהדות ישנם זמנים קבועים לתפילות ביום, אך ישנו גם מקום רב לתפילות אישיות. התפילה המוצגת בחדר זה הינה "אני מאמין".

תפילה זו שמלווה את העם היהודי לדורותיו הולחנה מחדש בשואה בקרון בקר חתום בדרך לטרבלינקה. היא מגלמת בחובה את רוח האדם השואף לתקווה ומסרב להתייאש ולחדול. זוהי תפילה המתאמצת לדבוק במשמעות החיים למרות ועל אף נוראות הזמן והמקום.

חדר 2- העולם היהודי לפני השואה:

מה בחדר

החלל הגדול מכיל מונטאז' של 360 מעלות המציג את החיים היהודיים לפני השואה. עבודתם של ניב משה בן דוד, משה בעבור וכן נבו.

בחדר מוקרנים סרטים מקוריים של קהילות יהודיות מרחבי אירופה וצפון אפריקה, לצד תצלומי צבע נדירים מציגים למבקר את המראות, הקולות והחוויית של גברים, נשים וילדים יהודיים בסביבתם הביתית שנכחדה. אנשים אלו אשר צולמו בזמני חגיגות ואבל, בעבודה, בלימודים ובחופשות היו מגוונים בתפיסתם הדתית, ביצירתיות וברקע המקצועי שלהם בדומה לשכניהם הלא-יהודיים. בתצוגה שולבו דמויות של חוקרים, פילוסופים ואינטלקטואלים אשר נשלחו להשמדה על ידי המשטר הנאצי רק בשל היותם יהודים.

על הקיר

“חיים יהודיים בין שתי מלחמות עולם

העם היהודי – לאחר שאיבד את עצמאותו המדינית בארץ ישראל ורובו גלה ממנה – חי במשך 2000 שנה כמיעוט בקרב העמים וכל השנים הללו שמר על ייחודו הדתי והלאומי ויצר תרבות עשירה. בעת החדשה נאבקו היהודים לקבל זכויות אזרחיות שוות, הצטרפו לתנועות פוליטיות ועברו תהליך מואץ של מודרניזציה ועיור. רבים מהם היגרו בגלי הגירה אל מחוץ לאירופה. היהודים שאפו להשתלב בכל תחומי החיים בארצותיהם ולהיות שותפים לגורל העמים שבתוכם ישבו והגיעו להישגים גדולים. בד בבד התגברה האנטישמיות, ובעיני רבים הוסיפו היהודים להיות נטע זר. התנועה הציונית, אחת מבין התנועות היהודיות הפוליטיות שפעלו באירופה משלהי המאה התשע-עשרה, ביקשה לפתור את שאלת הקיום היהודי במדינת לאום בארץ-ישראל.”

למדריך

לא ניתן לדבר על השואה מבלי להכיר את היהודים כאנשים חיים קודם שהפכו לקרבנות. כחלק מתפיסה זו חדר זה מציג את העם היהודי קודם המלחמה, על גווניו ועל עושרו התרבותי, הפוליטי, הדתי. זוהי תמונה של העולם שהיה ואיננו, עולם שחרב.

קומה שנייה

חדר 3- אידיאולוגיה נאצית

מה בחדר

חדר זה מוקדש לאידאולוגיה הנאצית שהיוותה תשתית לשואה. אידיאולוגיה המבוססת על אנטישמיות גזענית. בחלל מושמעים נאומים של מנהיגים נאצים ומוקרנת תגובת הקהל אליהם. צילומי הקהל המגוון הכולל מבוגרים וילדים מדגישים כי אין מדובר ביחידים אלה בתופעה שסחפה את גרמניה.

עוצמתו של החדר בכך שכולו מבוסס על סאונד עם דימויים. חדר מאוד רועש בשל שדרת הרמקולים המהדהדת את הנאומים בחלל.

על הקיר

“האידיאולוגיה הנאצית שהתבססה על תפיסה אנטישמית-גזענית, ראתה ביהודים גזע הרסני המרעיל את האנושות ומערער את יסודות קיומה. היהדות והיהודים היו בעיני הנאצים כוח שטני השואף להשתלט על העולם, מחולל מהפכות חברתיות ומי שעומד מאחורי הבולשביזם הקומוניסטי, הקפיטליזם והמדינות הדמוקרטיות. הנאצים, שראו בגרמנים גזע עליון, ביקשו ליצור סדר עולמי חדש בהנהגתם וחתרו לקיים עולם ללא יהודים.”

למדריך

דמות היהודי ברייך השלישי עברה תהליך הדרגתי אך שיטתי של דמוניזציה. היהודים נתפסו כאנטי גזע והתעמולה הגרמנית הנאצית הבליטה והדגישה אלמנטים אלה והשפיעה בדרכים שונות על הכשרת הלבבות לקראת צעדים שהלכו והחריפו ביחס ליהודים עד לפתרון הסופי. **האידיאולוגיה הנאצית תפסה את היהודי והציגה אותו כאנטייתזה לדמות הארי, וכמאיימת על עצם קיומו, עד כדי מלחמת הישרדות.**

מה בחדר

התצוגה בחדר כוללת שלושה מרכיבים:

- תמונות מאלבום אושוויץ
- הגיאוגרפיה של הרצח
- בירקנאו כיום

1. בכניסה לחדר משמאל - מיצג של **תמונות מאלבום אושוויץ** והשילוחים. המטרה - להציג כיצד הביאו את הקרבנות לאושוויץ ומה קרה להם בהגיעם. תמונות מאלבום אושוויץ שנבחרו לתצוגה הינן דוגמה אחת לשילוחים הרבים שהגיעו לאושוויץ.

על הקיר

"אלבום אושוויץ, שנתרם ליד ושם על ידי לילי יעקב-זלמנוביץ' מאייר, הוא מסמך מיוחד במינו. האלבום הוא העדות המצולמת היחידה לתהליך הרצח ההמוני שהתחולל במחנה ההשמדה אושוויץ-בירקנאו.

התמונות צולמו ב-26 במאי 1944, בידי ארנסט הופמן ובידי ברנד וולטר, שני אנשי אס-אס שמישמתם הייתה לצלם תמונות זיהוי ולקחת טביעות אצבעות מאסירים (לא מהיהודים, שכן אלו נשלחו ישירות אל תאי הגזים). בתצלומים נראית הגעתם למחנה של יהודי הונגריה מאזור קרפתו-רותניה. רבים מהם הגיעו מגטו Berehovo, שבעצמו שימש נקודת איסוף ליהודים ממספר עיירות קטנות. לא ברור לשם מה צולמו התמונות. האלבום לא יועד למטרות תעמולה, ואין לו שום שימוש אישי נראה לעין. אפשר להניח שהוא הוכן כתיעוד רשמי עבור בכיר כלשהו, בדומה לאלבומי תמונות במחנות ריכוז אחרים. האלבום מכיל 56 עמודים ו-193 תמונות. כמה מן התמונות המקוריות חסרות – חלקן הן תמונות אשר לילי נתנה לניצולים שזיהו בהן את קרוביהם שניספו."

2. הקיר המרכזי מציג את "הגיאוגרפיה של הרצח"

על הקיר

על הקיר מוצגת מפה שבה נמחקו כל גבולות מדינות אירופה, ומוצג כתם שחור ועליו מסומנים ששת מחנות ההשמדה, אתרי רצח ומחנות מעבר. על המפה מוצגים רק אתרים בהם נרצחו מעל 2000 בני אדם. במקביל, על גבי שמונה מסכים מוצגות תמונות מאתרי רצח ומספרי הנרצחים. לצד גאוגרפיית הרצח מוצגת טבלה עם מספר הנרצחים על פי הארצות השונות.

המטרה - להדגיש את המערכת השלימה של מנגנון הרצח הכולל: איסוף, שילוח, תיאום והובלה, שאושוויץ מהווה רק חלק ממנה.

3. בירקנאו- מסך המציג את בירקנאו כיום, המקום האוטנטי בו התבצע הרצח.

על הקיר

"עם פרוץ מלחמת העולם השנייה ב-1939 הקצינה גרמניה הנאצית את מדיניותה נגד היהודים. מדיניות זו באה לידי ביטוי בהפליה ובהפרדה גזעית במערב אירופה ובריכוזם של יהודי פולין בגטאות שבהם נספו מאות אלפים ברעב ובמגפות. עם הפלישה לברית-המועצות ב-1941 החלו הנאצים ברצח שיטתי של

האוכלוסייה היהודית בשטחים שנכבשו באמצעות ירי. יחידות גרמניות מיוחדות של ס"ס ומשטרה, בסיוע פעיל של הצבא ושותפיהם מקרב העמים הכבושים, רצחו כמיליון וחצי יהודים בשטחים האלה. בסוף 1941 ובתחילת 1942, עם הרחבת התכנית להשמדת היהודים, החלו הגרמנים ושותפיהם לגרש מיליוני יהודים מרחבי אירופה אל מחנות השמדה ורצחו אותם שם בגז. במסגרת ה"פתרון הסופי" נרצחו קרוב לשישה מיליון יהודים.

כ-1,000,000 יהודים, ובכללם 216,000 ילדים, נרצחו בבירקנאו שהיה לאתר ההשמדה הגדול ביותר שהקימו הנאצים באירופה. יחד אתם נרצחו באושוויץ-בירקנאו 75,000 פולנים, 21,000 צוענים, 15,000 שבויי מלחמה סובייטיים ו-10,000 אסירים בני לאומים שונים. "

למדריך

אושוויץ-בירקנאו הפך להיות סמל לשואה בשל היותו אתר הרצח הגדול ביותר של העם היהודי בתקופה זו. עיקר השמדת היהודים התבצעה במחנה אושוויץ-בירקנאו בין מרץ 1942 לנובמבר 1944. רוב היהודים אשר נשלחו למחנה, נשלחו ישירות להשמדה בתאי הגזים ולא שהו בו כאסירים.

היהודים שנשלחו לאושוויץ-בירקנאו הגיעו מכל רחבי אירופה הכבושה תחת השלטון הגרמני-נאצי.

אושוויץ-בירקנאו נתפס כבית החרושת לתעשיית המוות. ביטוי לכך ניתן למצוא בדבריו של ההיסטוריון ראול הילברג: "בבוקר הוכנס אדם למחנה ובערב הייתה גופתו שרופה ובגדיו ארוזים ומוכנים למשלוח לגרמניה".

במקום זה נרצחו למעלה ממיליון יהודים כחלק ממדיניות הרצח השיטתי והטוטאלי, לפיו: כל יהודי באשר הוא, בכל מקום שהוא, ובכל גיל שהוא - נידון למות.

חלל זה עומד חווייתית בניגוד גמור, הן מבחינה ויזואלית והן מבחינת הסאונד, לחלל הקודם. בעוד שחדר האידאולוגיה הינו רועש ודינמי הרי שחלל "הפתרון הסופי" לבן ודומם. ברגע הכניסה לחלל זה, לא נשמע אף קול מהחלל הקודם. את פני המבקרים מקדמת דממות מוות. ואל מול המוות- הפתרון הסופי, נאלמים הקולות והצלילים.

חדר 5 - תגובת האדם היהודי בשואה

מה בחדר

החדר מוקדש לאופנים ולצורות התמודדות של היהודים עם המציאות בתקופת השואה. על חמישה מסכים גדולים מוצגות שמונה עדויות קצרות של ניצולים המספרים את סיפורם לצד ארבעה טקסטים מיומנים ומצוואות המבטאים את קול הנרצחים כפי שהותירו מאחוריהם. המסר של כל העדויות יחד מבטא בדבריה של ולדקה (פייגל פלטל-מינדזיצקה), המופיעים בתצוגה- "דעו לכם, כי ברגעים הקשים ביותר, נוכח המוות שאינו יודע הפוגה, אנו משתדלים לשמור על צלם האדם".

על הקיר

"בתקופת השואה מצאו את עצמם היהודים חסרי אונים, מופקרים ונטושים בידי החברה שחיו בה. נידונים למוות בידי הגרמנים ומשתפי הפעולה המקומיים חיפשו היהודים כל דרך כדי לשרוד. ההיאחזות בחיים נתפסה כצו השעה. מעטים מרדו ורובם נפלו במאבק חסר סיכוי. רבים ניסו להעביר את רוע הגזרה על-ידי בריחה, הסתתרות ולחימה ביערות. בניסיונות האלה בלטו במיוחד גילויים של אחווה אנושית, עזרה הדדית וסולידריות יהודית. מעטים מקרב האוכלוסיות המקומיות סיכנו את חייהם כדי להציל

יהודים מטעמים הומניטריים. האנשים האלה הוכרו בידי יד ושם, בשם מדינת ישראל, בתור חסידי אומות העולם.

מתי מעט ניצלו בשואה. "

למדריך

העמידה היהודית בתקופת השואה הינה התרסה מול ניסיונותיהם של הנאצים לחסל את הגוף והנפש כאחת.

1. טולה מלצר, ניצולת גטו לודז' ואושוויץ-בירקנאו.

טולה מלצר, ילידת 1923, הייתה כבת 16 בכיבוש לודז' ע"י הגרמנים. אביה ושני אחיה ברחו מזרחה, אך היא בחרה להישאר עם אימה החולנית בלומה בלודז'. באוגוסט 1944 עם חיסול גטו לודז' נשלחה עם אימה לאושוויץ-בירקנאו. בסלקציה הופרדו ואימה נשלחה להשמדה, בעוד שטולה נשלחה לעבודה. לאחר השואה עלתה לארץ ישראל והקימה משפחה.

"אימא שלי הייתה חייבת לעבוד גם כן, בכדי לקבל את תלושי המזון. ואמי קיבלה רגליים נפוחות, וכוח לא היה לה ואני לא יכולתי לעזור לה בכלום. רק פחדתי לאבד אותה אלוהים כמה שאני פחדתי לאבד אותה. כמה שהמצב היה יותר גרוע יותר אהבתי אותה ויותר פחדתי. ודאגתי. בגטו הייתה תרופה שקראו לה וגנטול. זו הייתה תרופה שאפשר היה לקנות רק בשוק שחור בסודי סודות. אלה היו טיפות נגד המחלה הזאת שאנשים קיבלו מרעב, רגליים נפוחות. ולא היה לי ממה לקנות אז אני בוקר אחד ניגשתי למייסטר (בוס) שלי ושאלתי: אתה רוצה לקנות פרוסת לחם? הוא אמר כן, והוא קנה. ואני עשיתי את זה פעמיים או שלוש בשבוע ומכרתי ואספתי את הכסף. וביום ההולדת של אימי נתתי לה את זה והיא לא הבינה. איך? ממה? והיא התחילה לקחת את הטיפות. אחרי כמה ימים היו מודעות ברחוב שמתחיל עוצר. מפסיקים לעבוד, כל האוכלוסייה של הגטו צריכה להישאר בבתיים שלהם, אסור לצאת. ותהיה ביקורת. ניסיתי לייפות אותה שתיראה צעירה, וצבעתי לה קצת את הלחיים שיהיו קצת יותר חיים, שתיראה כמו בנאדם שיכול לעבוד. יצאנו החוצה ואני ואימא עברנו את הסלקציה הזאת בשלום וברחנו, נכנסנו לאיזה כניסה של בית והתחבקנו ואהבנו והיינו מאושרות והאושר שלי היה בלתי יתואר, כמה שיכולתי להיות מאושרת בגטו שלא לקחו לי את אימא."

2. לאה פרנק הוליץ, ניצולת אושוויץ-בירקנאו וצעדות המוות.

"היה מאוד קשה, מאוד מאוד קשה. ואחותי כבר הייתה במצב מאוד גרוע, היא אמרה שהיא לא רוצה יותר, שהיא לא יכולה. היא איבדה את רצון החיים. והיא הייתה יותר חזקה ממני תמיד ואז כנראה שבכל זאת אני הייתי יותר חזקה. אני לא רציתי להשאיר את אחותי בשום מקום. אני הלכתי איתה למוות. אמרו לי שהורגים אותנו אז הלכתי איתה והיו לי חברות מהעיר שלנו שאמרו לי, למה את חייבת להרוג את עצמך בשביל אחותך? אז כן, כן. כשהשתחררנו ואמרו שהגרמנים הלכו, אז אני התחלתי לצאת. אחותי נשארה שם ואני יצאתי לראות איפה אפשר לקבל קצת אוכל. אישה אחת פתחה לי את הדלת ואני אמרתי לה בגרמנית אני אמרתי לה ככה, אני לא יודעת, את מבינה? אני אומרת לה: גברת נכבדה, יש לך אולי קצת אוכל לתת לי? אז היא ענתה לי, גם את תהיי יום אחד גברת מכובדת. היא אמרה לי ככה שגם אני אהיה גברת. אני רק הסתכלתי, אולי היא משוגעת או אני משוגעת. היא נתנה לי ביצה לא מבושלת ופרוסת לחם. וירדתי עם זה והלכתי עד אחותי ואמרתי לה, את יודעת מה הבאתי לך? הבאתי ביצה עם פרוסת לחם". אוי, איך אני רוצה לאכול ביצה רכה" זה בבית נתנו לנו לפעמים ביצה רכה. אבל היא לא אכלה. לפני שהיא נפטרה אמרו שכל הלילה היא צעקה את השם שלי ואני לא שמעתי כי גם אני הייתי עם האינפוזיה וישנתי. ובבוקר היא נפטרה."

3. מאשה פוטרמילך, ניצולה, לחמה במרד גטו ורשה.

מאשה פוטרמילך, שכל משפחתה נרצחה במהלך המלחמה, הצטרפה לארגון היהודי הלוחם (איי"ל) בתחילת 1943, אחרי האקציה הגדולה בגטו ורשה. הייתה חברת הבונד. במהלך המרד שפרץ ב-19.4.43, לחמה מאשה פוטרמילך ברחובות זמנהוף, מילא ופריציינסקנסקה. נפטרה ב-2007 בגיל 83.

" בי בערה הנקמה. אבל החינוך שקיבלתי בבית וגם החינוך שקיבלתי בתנועה. וגם להציל את הכבוד היהודי. אמרתי תראי מה אנחנו, אנחנו יותר גרועים מכלבים, כי היינו צריכים לרדת מהמדרכה כשהם עברו. מה לא? ואנחנו שמענו איך שהם נכנסו כולם במגפיים והיה כזה שקט, זה היה באמצע לילה. ראינו אותם והם אותנו. אנחנו זרקנו את הרימון והתחלנו לירות. התכופנו מתחת לחלון והם לא ראו אותנו. אבל ראינו אחר כך את החדר, היו מלא סימנים של היריות שלהם. הם עם רובים ולנו רק אקדחים, רימונים מתוצרת עצמינו. מאוד יעיל זה היה. אפקט משהו! אני בחיים לא החזקתי אקדח. בשביל מה? בפולין? לא היה צורך. ואני זוכרת את ההרגשה של הירייה הראשונה, כשיריתי בפעם ראשונה, אז אני הרגשתי כאילו אני איזה פושע. וכשראיתי את המתים הגרמנים, אז הייתה לי הרגשה שמה שחשבתי שאני פושעת עבר לי ואני צעקתי עשיתי! עשיתי! זאת אומרת החלום שלי התגשם."

4. ברוך שוב, ניצול גטו וילנה, לחם בשורות הפרטיזנים.

יליד וילנא, 1924, בן שני במשפחה חסידיית של שש נפשות. הצטרף למחתרת הפה-פה-או בגטו וילנא. בספטמבר 1943 ביצעו הגרמנים אקציות, ולאחר התנגשות חמושה בין המחתרת לגרמנים החליט ברוך לצאת עם חברים נוספים אל יער רודניקי, שם לחמו כפרטיזנים. כעבור שבועיים חוסל גטו וילנה. ברוך חבר ליחידת צנחנים רוסית והשתתף בפעולות קרביות שונות. ביולי 1944 כבש הצבא האדום את וילנה, וברוך גילה שכל בני משפחתו נרצחו. הוא הצטרף לצבא האדום, נלחם בחזית, נפצע ואושפז בבית חולים. חודשים מספר לאחר שחרורו מהצבא החליט לעלות לארץ-ישראל. באוקטובר 1945 הגיע לארץ ישראל באניית מעפילים, שירת ב"הגנה" ובמלחמת העצמאות גויס לחיל האוויר, שם שימש טכנאי מטוסים. לאחר 33 שנים פרש מחברת "אל עלי". לברוך ואשתו נלי שני ילדים ושמונה נכדים.

" ראיתי לפני תמונה כזאת: לוקחים 850 יהודים, מעמידים אותם בתור אחד אחרי השני מול מתבן במרחק של קילומטר בערך מהעיירה, יורים אחד אחד, אז חשבתי באותו יום שירו בכולם. ואחרי שירו בו בפתח של המתבן, זורקים אותו לתוך המתבן ובערב פרצה שריפה עצומה, שרפו את המתבן על כל החללים. זה מספיק טריגר בשביל לעשות משהו, אם להילחם או לברוח או לצאת. מצאתי קבוצה ראשונה שיצאה לייער רודניקי ומצאתי את עצמי ביער רודניקי. כשהייתי מוריד רכבת מהפסים והרעש וההמולה של הרכבת היורדת מהפסים, הייתה הרגשה עצומה של כולם. הרי כל אחד היה בשקט צועק הו-רה! שלא ישמעו כמובן, אבל בתוך ההמולה כבר לא צריך היה לא לשמוע. כבר לא שמעו אותנו. אני היום נזכר בתקופה הזאת כתקופה טובה, למרות שבאותה התקופה נרצחה כל המשפחה שלי, ולא ידעתי הייתה תקופה טובה כי אני הרגשתי שאחרי הגטו ואחרי הרציחות ואחרי זה אני חופשי. המשפחה שלי כל כך הייתה חמה כלפיי וכל כך שידרה לי תלך תילחם, אולי תציל את עצמך. אבא שלי היה יליד 1890 בערך, זאת אומרת הוא היה אז בן 50. אימא שלי ילידת 1895, היא הייתה בת 45. זאת אומרת אלה היו אנשים במלוא כוחם. היום כשאני מסתכל אחורה על הגיל הזה אני הייתי צעיר, היום יש לי ילדים יותר גדולים מזה. זה היה נורא, ונורא לי כל החיים לחשוב שבכלל לא עלה על דעתי שהם ילכו לייער. דבר שני, הייתה לי אחות בת 16, לא עלה על דעתי להציע שתלך. זה עוד רודף אותי."

5. שמואל רוטבארד, גטו קרקוב, ניצל בידי חסיד אומות עולם.

יליד ה-1 בספטמבר, 1933 בקרקוב. בהיותו בן 6 פרצה מלחמת העולם השנייה, ועם משפחתו נאלצו להחליף מקומות מגורים שונים עד שלבסוף עקרו לגטו, שם התגוררו עד לחיסולו. ברח מהגטו עם אחיותיו לצד הארי שם התחבאו אצל ידיד פולני של המשפחה עד לשחרור. בראשית

1947 עלה בעלייה בלתי ליגאלית לארץ ישראל, נתפס על ידי הבריטים וגורש למחנות קפריסין. בקיץ אותה שנה עלה לארץ והתיישב בגן שמואל. נשוי לפרדזייה ואב לשתי בנות ובן.

" הרגשתי פחד. קודם כול פחדתי כי הייתי ילד, לא טוב היה להיות ילד. כשהגענו לכיכר שקודי תפסנו איזושהי פינה לא בולטת בין המון המון אנשים קרוב לגדר. היינו ממש, זה היה המזל שלי, שהיינו קרובים לגדר. על ידינו מעבר לגדר היה אוקראיני, איזשהו בחור כפרי גדול עם לחיים סמוקות. אני זוכר אותו בלונדיני עם עיניים כחולות, בחור צעיר מאוד. ואימא רמזה לו ואז אימא הוציאה, היה לה בחזייה כסף מוחבא. אני זוכר שהיא הוציאה שטר כחול של 500 זלוטי. היה לה שטר של 500 זלוטי ונתנה לו את השטר הזה, וביקשה ממנו, אוקראינית זה מאוד דומה לפולנית, היא ביקשה ממנו שיסתובב ושלא יסתכל במשך כמה דקות. והוא לקח את השטר ובאמת הלך הצידה והפנה את הראש. ואז אימא הרימה את גדר התיל ואמרה לי תלך מהר, תזחל מהר מתחת, תחמוק מתחת לגדר הזאת תצא לרחוב, תלך ישר לפניך, אל תסתכל אחורה עד שתגיע להניק (שם פרטי). עשיתי מאמצים לא אנושיים שבביל לא לרוץ, אלא ללכת. כמו שאימא אמרה לי. ידעתי בדיוק איפה גר הפולני כי הוא היה גר ברחוב השכן לבית שלנו לפני המלחמה. ואז כשהגעתי לנהר התבלבלתי. בסוף התיישבתי, מצאתי שם איזה אבן על הסוללה, התיישבתי והתחלתי לבכות. הגעתי לבית, הוא גר בקומה ראשונה ואני זוכר שאף אחד לא היה בכניסה ואני שמחתי שאף אחד איננו וברחוב לא היו אנשים. עליתי למעלה, וכמו שהתחלתי לעלות במדרגות הגיע אליי ריח של תבשילים. פתאום נעשיתי נורא רעב ודפקתי בדלת. ראיתי את השם שלו והוא שאל מי שם ואני אמרתי לו מילק. הוא פתח את הדלת וגרר אותי פנימה מהר וסגר את הדלת."

6. סיני אדלר, ניצול אושוויץ-בירקנאו.

יליד פראג, צ'כוסלובקיה. נלקח לגטו טרוזיינשטט במרץ 1943, ובקיץ 1944 הועבר לאושוויץ ומשם למחנות הריכוז מאוטהאוזן וגונסקירכן, ויצא עם שחרור המחנה. בשנת 1945 עלה לישראל. בשנת 1962 התמנה כרב ראשי אשכנזי באשדוד. בשנות ה-80, לאחר פטירת אשתו, עזב את רבנותו באשדוד ועבר להתגורר במבשרת ציון, שם החל ללמד בכולל מר"ץ.

"היינו קמים בשעה ארבע בבוקר. היינו צריכים להתייצב ליד שער המחנה, אותו שער המוכר גם היום, שכתובה מעליו הכתובת "ארבייט מאכט פריי" ובאחד הלילות שאנחנו עומדים שם ואנחנו לא מקבלים אוכל, אנחנו לבושים בבגדי אסירים שהיו דלים מאוד מבחינת ההגנה מפני הקור, אני מדבר על תקופה של דצמבר ינואר בפולין באמצע הלילה קר מאוד. הוא היה יהודי אולי בגיל 40 פלוס, ואני חושב שהוא ומשפחתו באו מהונגריה, וכל המשפחה שלו כבר נרצחה שם. והוא שואל אותי: תגיד לי יש פסוק בתהילים שכתוב בו קווה לשם, חזק ויאמץ ליבך. וקווה לשם." אז הוא שואל אותי, תגיד לי, בפסוק האחרון בפרק כ"ז בתהילים, למה כתוב פעמיים "קווה לשם"? היה מספיק שיהיה כתוב רק פעם אחת "קווה לשם" וזהו. צריכים לקוות בקדוש ברוך הוא שהוא יציל אותך ויושיע אותך ומה שאתה מבקש. לא, כתוב פעמיים. הוא אמר אני אגיד לך, ככה הוא עונה לי. לפעמים אומרים לאדם שיהיה לו "קווה לשם" כמו שהיום היו אומרים אתה מדבר אל הקיר, כשאתה לא קולט את זה, כן? בפרט אנחנו שראינו כמעט ללא הפוגה במשך שבועות וחודשים את הארובות כשהן עובדות כמעט ללא הפוגה במרחק של, אני יודע? מתוך המחנה היינו גובלים עם הרמפה, אז כמה זה היה? ראינו אותם. אם אתה רואה תמונה כזו במשך תקופה כל כך ארוכה, ופתאום מדברים איתך דברי אמונה, זה קשה לאנשים לקלוט את הדבר. אז הוא אומר, לכן בא דוד המלך ואומר לך: "חזק ואמץ ליבך". יש פעמים שאתה יכול אולי להישבר אז צריכים חיזוק צריכים להתחזק, להתאמץ. צריך לעבוד על עצמך לא להישבר. לכן הוא אומר עוד פעם, אחרי שהתחזקת והתאמצת עכשיו אני אומר לך עוד פעם "קווה לשם". זה שיעור באמונה שקיבלתי ליד השער של "ארבייט מאכט פריי".

7. מרסל רינד-רניצקי, גטו ורשה, ניצל בידי חסיד אומות עולם.

יליד פולין, אך כשהיה בן 9 התיישבה משפחתו בברלין. לאחר שגורשה משפחתו לפולין בשנת 1938 הצליח להימלט ביחד עם אשתו תאופילה מגטו ורשה בשנת 1942, שם עבד כמתרגם בעבור היודנראט המקומי ואף פרסם ביקורות קונצרטטים בעיתון הגטו גוטה ז'ידובסקה. לאחר הבריחה

מהגטו הסתתר הזוג בביתו של פולני נוצרי. לאחר המלחמה היה קצין במודיעין הפולני באגף שעסק בריגול נגד בריטניה. בתפקיד זה נשלח בשנת 1948 ללונדון, בכיסוי של סגן קונסול בשגרירות הפולנית בעיר, בשם הבדוי מרסלי רניצקי. בסוף 1949 הוחזר לפולין ושחרר מהשירות החשאי בתחילת 1950. אחר כך פנה לעיתונות, אלא שנאסר עליו לפרסם בפולין. בביקור לימודים בגרמניה בשנת 1958 החליט להשתקע בעיר פרנקפורט עם משפחתו. היה מבקר הספרות של השבועון די צייט, ובשנים 1973-1988 ערך את החלק הספרותי של הפרנקפורטר אלגמיינה צייטונג הנודע. ערך ה"אנתולוגיה הפרנקפורטית" שייסד, ובחוגי המקצוע נודע עוד בתור "אפיפיור הספרות". הוזמן ללמד באוניברסיטאות רבות בגרמניה ומחוצה לה, פרסם עשרות ספרים בנושאי ספרות, וערך סדרה מצליחה בשם "הקנון", שניסתה לכנס את הקנון הקלאסי של הספרות הגרמנית. כן כתב אוטוביוגרפיה בשם "החיים והספרות". רייך-רניצקי מתגורר כיום בפרנקפורט. אשתו תאופילה (1920 - 2011) הייתה אמנית יהודית ממוצא פולני-גרמני. בנו אנדריי הוא פרופסור למתמטיקה באדינבורו.

" מוזיקאים בגטו היו תופעה יוצאת דופן. אפשר לנגן היטב בתזמורת בצ'לו או בכינור גם על קיבה ריקה, אבל אי אפשר לרעוב ולנגן בחצוצרה. לנשיפה דרוש כוח ומאמץ, שהנגנים הרעבים לא עמדו בו. לכן רופא בעל אמצעים הזמין מדי שבת לפני הקונצרט את הנגנים לארוחת בוקר. סימון פולמן היה ללא ספק בין 4-5 המנצחים בגטו, הבולט ביותר, הטוב ביותר. הוא היה אדם מיוחד, עדין, קצת מנותק, חולמני. הוא היה נחוש להוביל את התזמורת לשיאים מרשימים. היו נגנים, מוזיקאים טובים, שאמרו לא נורא נגן קצת יותר חזק, יותר חלש, נעשה מה שאפשר. הוא לא יותר, חזרה ועוד חזרה. הוא טען שדווקא היהודים בגטו חייבים להוכיח שהם עושים מוזיקה מושלמת. למרות התנאים, נגן בטהובן כמו שאף אחד בכל פולין אינו מסוגל לנגן בטהובן."

8. רומן פריסטר, ניצול אושוויץ-בירקנאו וצעדות המוות.

פריסטר נולד בשנת 1928 בעיר גְּיִילְסְקוֹ (בייליץ) שבשליזיה, פולין. בזמן מלחמת העולם השנייה שהה במחנות ריכוז ועבודה, ביניהם פלשוב, סטרשוביצה ואושוויץ, ובהם איבד את הוריו. לאחר המלחמה שב לפולין ועסק בעיתונאות. ב-1957 עלה במסגרת עליית גומולקה לישראל והחל לעבוד כעיתונאי ב"הארץ". בשנת 1968 מונה לסגן עורך "מוסף הארץ". מאז 1991 ניהל את בית הספר לעיתונאות "יכותרת", ב-2006 עבר בית הספר לחסות אוניברסיטת תל אביב. כתב ספרים רבים אשר תורגמו למספר שפות.

" הרצון להישאר בחיים היה הכוח העליון שהניע אותי, ובמידה רבה עזר לי לשרוד. וכאשר הרוסים התקרבו לוינה, הצעידו אותנו בחזרה למאוטהאוזן בצעדות המוות המפורסמות יצתי לי דפוס של הישרדות: לאורך הדרך היו עמודי חשמל ועמודי טלפון. ואז אמרתי: עכשיו אני צועד עד לעמוד הראשון שלפני. ואחר כך הייתי אומר עכשיו אני צועד עד לעמוד הראשון לפני. אני לא יודע כמה מאות או כמה אלפי עמודים כאלה היו בדרך, אבל אני צעדתי תמיד עד לעמוד הקרוב. היה עוד דבר אחד שאולי יש לו משמעות, זה השמירה על הכבוד העצמי. אני הייתי יוצא מהצריף דקות ספורות לפני מסדר הבוקר ומתרחץ במי הקרח וכל עוד התרחצתי במים הקרים האלה בבוקר, ואני מזכיר הייתי ילד בן 15, אחר כך 16, הייתה לי התחושה שאני שומר על הכבוד העצמי, ומי ששומר על הכבוד העצמי יש לו סיכוי לחיות."

העדויות הכתובות והצוואות האחרונות:

אתי הילסום, מחנה וסטרבורק, הולנד. נרצחה באושוויץ-בירקנאו¹

1 אתי הילסום- אתי הילסום נולדה במידלבורך לאב ממוצא הולנדי ולאם יהודייה ממוצא רוסי, אחות לשני אחים. ב-1924 עקרה המשפחה לדוונטר, לרגל עבודתו של האב, שהיה מרצה לספרות קלאסית ואף ניהל בית ספר בשלב מאוחר יותר. ב-1932 עברה אתי לאמסטרדם, שם למדה באוניברסיטה ושם שהתה בזמן הכיבוש הנאצי עד אשר גורשה למחנה המעבר וסטרבורק. הילסום קיבלה הסמכה במשפטים, ובנוסף למדה פסיכולוגיה וכן לשונות סלאביות, שאליהן נמשכה על רקע מוצאה של אמה. לאחר שתפסו יהודים ונשלחו למחנה המעבר וסטרבורק שבגבול הולנד, התנדבה ללכת איתם. כאשר ניסו חבריה לשחררה – התנגדה. כתבה ביומן שהתפרסם בשם "חיים כרותים" ובהוצאתו המחודשת בשם "השמיים בתוכי". ביומן ניכר כשרונה הספרותי וההגותי. חלומה להיות סופרת או משוררת נקטע בגיל 27. אתי הילסום נרצחה באושוויץ ב-30 בנובמבר 1943.

* מתוך מכתביה של אתי הילסום שנשלחו ממחנה ווסטרבורק, הולנד.

השלושה ביולי 1943, ווסטרבורק

יופי, קלאס, חברי היקרים,

אני כאן על הדרגש השלישי, ממהרת לשחרר שטפון של מילים, כיון שבעוד ימים ספורים לא אוכל לכתוב עוד, אז אהפוך ליאסירה מן המניין. האדם הוא יצור מדהים. הסבל כאן לא ניתן לתאור. אנשים חיים בצריפים הגדולים הללו כמו להקת עכברושים בתעלת ביוב. בשבוע שעבר באחד הלילות עבר כאן טרנספורט של אסירים. פנים רזות, חיוורות. השכם בבוקר הם נדחסו לתוך קרוונת משא ריקים. ואז המתנה ארוכה עד שהקרוונת נחסמו. ואז מסע של שלושה ימים למזרח. 'מזרני נייר' על הרצפה לחולים. לאחרים, רצפת עץ חשופה ובמרכזה דלי. בכל קרון חתום כשבעים איש. כמה מהם, תהיתי, יגיעו ליעדם בחיים?

מה שאני מנסה לומר: הסבל פה נורא למדי, ועם זאת מאוחר בלילה, כשהיום שקע אל תוך המעמקים, אני לעיתים פוסעת בצעד קל לאורך גדר התיל. ופעם אחר פעם בוקעת הישר מליבי, זה פשוט כך, ככה זה, כמו איזה כוח ראשוני, התחושה שהחיים מלאי הוד ונפלאים, ושיום אחד נבנה עולם חדש. כנגד כל פשע וכל זוועה נציב פיסה נוספת של אהבה וטוב – ייתכן שנסבול, אך אסור לנו להיכנע. אם נשרוד ללא פגע בגופנו או בנפשנו – אך בעיקר בנפשנו – ללא מרירות וללא שנאה, אז תהיה לנו זכות להשמיע את קולנו בתום המלחמה. ייתכן שאני אישה שאפתנית: אני רוצה לפחות קצת זכות להשמיע את קולי.

גלע זקשטיין²: מתוך 'עונג שבת' (ארכיון רינגלבלום) נכתב במקור ביידיש

הצוואה שלי

גלע זקשטיין, גטו ורשה נרצחה בטרבלינקה.

מה אני יכולה ברגע זה לומר ולדרוש? בעמדי על הגבול בין חיים ומוות כשאני יותר בטוחה שלא אחיה מאשר כן אחיה ברצוני להיפרד מידידי ומעבודותי. את עבודותי אני תורמת למוזיאון היהודי שיוקם בעתיד כדי לשקם את חיי התרבות היהודית מלפני המלחמה עד לשנת 39, ללמוד על הטררגדיה הנוראה של הקיבוץ היהודי בפולין בזמן המלחמה. עכשיו אני רגועה גורלי להיהרג. אני מנסה להחביא חלק מעבודותי. אני רק רוצה זכר לשמי ולשם בתי המוכשרת מרגלית ליכטנשטיין. בארבעה בנובמבר ילדתי את בתי, זהו אושרי וגאוותי. היא מוצלחת מוכשרת ויפה. הצער והכאב גדול. אם אשאר בחיים יהיה זה למען בתי האהובה. היו בריאים חברים וידידים, היה בריא עם יהודי. אל תתנו שחורבן כזה יתרחש שוב.

גלע זקשטיין, אחד באוגוסט 1942 היום הארבעה עשר של אקציית הישוב מחדש.

רותקה לסקר, גטו בנדין, נרצחה באושוויץ-בירקנאו³

2 גלע זקשטיין 1907-1943, אמנית, רעייתו של ישראל ליכטנשטיין, פעיל בארכיון עונג שבת. לימדה בבי"ס מחתרתי בגטו ורשה ברחוב נובוליפקי 68. ציוריה נטמנו בארכיון עונג שבת. נהרגה בזמן מרד גטו ורשה. 3 **רותקה לסקר** -ב-1943, כתבה רות יומן שתיעד שלושה חודשים בחייה. היומן נתפרסם רק בשנת 2005. במהלך מלחמת העולם השנייה אולצה משפחת לסקר, יחד עם שאר יהודי בנדין, לעבור לגטו בנדין ומשם שולחה באוגוסט 1943 למחנה ההשמדה אושוויץ. רות הייתה אסירה באושוויץ עד אשר חלתה בכולרה בהתפרצות של המגפה שארעה בדצמבר 1943. אביה של לסקר היה בן המשפחה היחיד ששרד את השואה. לאחר המלחמה עלה לישראל, נישא מחדש ונולדה לו בת, זהבה שרץ. האב, שנפטר ב-1986, לא סיפר לה על משיחתו הקודמת עד שמלאו לה 14 וגם לאחר מכן לא הוסיף מידע רב אודות המשפחה שנספתה בשואה. על קיום היומן נודע לה רק ב-2006 לאחר שפורסם בחוץ לארץ. רות כתבה את היומן במשך שלושה חודשים; מינואר 1943 ועד אפריל באותה שנה, שלושה חודשים לפני הגירוש לאושוויץ שהתרחש ב-1 באוגוסט. היומן, שנכתב על גבי מחברת לימודים, היא חשפה את עולמה הרגשי של נערה מתבגרת ותיארה את האכזבות והאימה תחת הכיבוש הנאצי בצד התפתחות של אהבות ראשונות. היומן נשמר במשך 62 שנים על ידי סטניסלבה ספינסקה, פולניה שהייתה בזמן המלחמה נערה מעט מבוגרת מלסקר. משפחתה של ספינסקה התגוררה בבנדין ופונתה מביתה כדי לאפשר את יצירת הגטו.

27 בינואר 1943

אני בוחנת את דמותי בתשומת לב. יש לי עיניים גדולות שחורות, גבות חומות עבות וריסים ארוכים, אפילו מאוד. שיער שחור, גזור קצר ומסורק לאחור. אף קטן, סולד מעט למעלה ושפתיים משורטטות בקווים יפים. שיניים לבנות מאוד והפרטרט שלי מוכן. הייתי רוצה לשפוך על הנייר את כל מה שמתחולל בתוכי, אבל אני לא מצליחה בשום אופן.

6 בפברואר 1943.

משהו נשבר בי. כשאני עומדת ליד גרמני הכול מתכווץ בתוכי. אני לא יודעת אם זה מפחד או משנאה. ועכשיו עניין אחר. כנראה שהתעוררה בי הנשיות. זאת אומרת, כששכבתי אתמול באמבטיה והמים ליטפו את גופי, הרגשתי כמיהה לידיים של מישהו שילטפו אותי. אני לא יודעת מה זה, עד עכשיו מעולם לא חשתי תחושות כאלה. היום נזכרתי במדויק ביום 12 באוגוסט 1942 ב"הכוח" (מגרש ספורט). אנסה לתאר אותו כדי שבעוד כמה שנים, כמובן אם לא ישלחו גם אותי לגירוש, אוכל להיזכר בו. קמנו בארבע לפנות בוקר. אכלנו ארוחת בוקר מעולה יחסית לימי מלחמה ואז יצאנו. בדרך היו אלפי אנשים. כל כמה רגעים היה צריך לעצור כדי שההמונים הצפופים שלפנינו יתקדמו. בעצמי ראיתי איך חייל תלש תינוק בן כמה חודשים מידי אמו והטיח את ראשו בעמוד של פנס הרחוב. המוח ניתז על העץ. האימא השתגעה. אני כותבת כך כאילו כלום לא קרה. כאילו אני צבא שמנוסה באכזריות, אבל אני צעירה, אני בת 14 ועוד לא ראיתי הרבה בחיים שלי. ועכשיו לדברים היומיומיים: יאנק היה אצלי אחר הצהריים. היינו צריכים לשבת במטבח. עליתי לו על העצבים. תוך כדי שיחה הוא אמר פתאום שהיה לו נעים מאוד אילו היה מנשק אותי. אמרתי אולי והמשכתי הלאה.

וודס - קטעים מתוך עיתון הנערים בטרזין. מתוך מתוך 92 הנערים בביתן מס' 1, רק 15 שרדו.

(הימנון הרפובליקה העצמאית של הנערים)

הוד והדר, כולם מריעים, בלוק מס' אחד על הרגליים, נוסדה ממשלה, ממשלת רפובליקת שקיד. כולנו אחים, ילדים נוצרים או יהודים, מאוחדים נצעד תחת הדגל של רפובליקת שקיד. למה לוח המודעות עדיין לא גמור? למה עדיין חסרים וילונות? למה אתם מברברים על דברים שאתם לא מבינים בהם? למה, למה, למה?

פינת הספורט

האביב הביא עמו מזג אויר טוב ועורר את הבחורים שלנו לרוץ אחר כדורים בשדות הירוקים. פעילות אביבית זו אינה קלה, כיוון שבין 2 ל-3 יש לנו מסדר. למרות זאת, ניצחנו את "הנשרים 7" הקבוצה הטובה בבית הספר.

פינת התרבות

"ברונדיבר", אופרת הילדים, שהוצגה אינספור פעמים בפני הקהל בטרזין זכתה להצלחה ניכרת. אני לא רוצה להתווכח על איכות הליברטו או המוזיקה, את זה אשאיר למבקרים ולקהל הצופים.

ספינסקה נכנסה לגטו מדי פעם כדי לראות מה עלה בגורל בית המשפחה ונפגשה עם רותק'ה לסקר שמשפחתה התגוררה בגטו באותו בית. בין הנערות נוצרו קשרי חברות ולסקר סיפרה לה על היומן. הן קבעו מקום מחבוא בבית שבו אמורה הייתה לסקר להסתיר את היומן לפני שתגורש. לאחר חיסול הגטו, שבה ספינסקה למקום, מצאה את היומן במקום המסתור ושמרה אותו אצלה כמזכרת אישית. רק ב-2005 שוכנעה ספינסקה על ידי אחיינה לחשוף את היומן. העתקו נמסר לאדם שידלובסקי מקרן "יונה" בבניין המשמרת אתרים יהודים בעיר. מציאת היומן זכתה מהר לפרסום באזור וב-2006 הוציאה עיריית בניין את היומן כספר בפולנית והעיתונות הפולנית הדביקה ללסקר את הכינוי "אנה פרנק הפולנית". ב-2007 הוציא יד ושם את היומן בתרגום לאנגלית ולעברית תחת השם, "דפי רותק'ה". ביוני 2007 מסרה ספינסקה את היומן המקורי למשמרת ביד ושם.

אמרת השבוע לפני כמה ימים, עם רדת החשיכה אמר לי מישהו שטרזין הוא כמו חלום רע. טרזין לאדם צעיר, מסמן תקופה בה ניתן לצבור ניסיון חיים של עשור, כיון שיש כאן הזדמנות לבדוק כל תיאוריה בפועל בדקות ספורות. טרזין הוא העולם בזעיר-ענפין. בטרזין עלינו ללמוד להישיר מבט אל החיים והמוות, בהגיון, בביקורתיות, באומץ!

סיורים בטרזין – הקרמטוריום החלק המעניין ביותר בקרמטוריום הוא הכבשן, שמחומם לטמפרטורות של 800-1200 מעלות צלזיוס. תהליך השריפה הוא כדלקמן: מניחים את הגופה על גבי עגלת ברזל כבדה הממוקמת בחלקה האחורי של במה מוגבהת, ואז דוחפים אותה אל תוך הכבשן דרך הדלת האחורית. פעולה זו אורכת כמה שניות. עיתונאי-טכנאי, לאו דמנר.

ההיסטוריה חוזרת

כיכר עיר, ושורת עצים קטועים. הם מנסים לגעת בשמים עם גדמי ענפיהם העלובים. אלה אינם ענפים, אלא כפות ידיים, צמאות לדם, מוכנות לקרוע את בשרו של הרוצח. בקצה הכיכר ניצבת כנסייה, לבנה, נקיה, סמל הנצרות. אותה נצרות המטיפה לרחמים ומבצעת את הפשעים הנתעבים ביותר. אותה הנצרות שבשמה כופרים נשרפו בעודם חיים. ההיסטוריה חוזרת. שוב נרדפים אלה המאמינים באל אחד. שוב רומסות אותם רגלי הרוצחים. ההיסטוריה חוזרת.

טרזין

מעט לכלוך בין החומות המטונפות ומסביב מעט תיל ושלושים אלף נמים שם, שיום אחד יעורו ויראו את דמם שפוך סביבם. הייתי פעם ילד. רק לפני שנתיים נעריי השתוקקו לעולם אחר. אינני ילד עוד, ראיתי דברים שגרמו לי להסמיק. לאור הנר, ישן אני על דרגש קשה ויום אחד אולי אבין שהייתי רק יצור קטנטן, קטן כמקהלת שלושים האלף.

חדר 6 - רצח הילדים

מה בחדר

בחלל זה מוצגת עבודתה של מיכל רובנר "עקבות חיים". על רקע קולותיהם של ילדים.

ולפני הכניסה לחלל החדר מופיע טקסט של דוד גרוסמן, ולאחר איגוף הכיתוב נכנסים לחלל בו מוצגת יצירתה של מיכל רובנר

על הקיר

"מיליון וחמש מאות אלף ילדים יהודים נרצחו בשואה. לעולם לא יוכל אדם לעמוד מול העובדה הזאת במלוא הכרתו. כל אחד מהם היה בראשית חייו. כל אחד מהם היה עולם מלא. ילדים היו, כשלמדו על בשרם איך אדם, ומשפחה, והאנושיות עצמה, נקרעים לגזרים.

רוב הילדים שניספו לא הותירו סימן. רק מעט מאוד יומנים, מכתבים וציורים שלהם שרדו. האמנית מיכל רובנר עוררה לחיים ציורים שציירו הילדים בשנות המלחמה וההשמדה. קו לקו, בעיפרון, קטנים, שבריריים ועזים, ציורי הקיר האלה הם כמו איתותים ששולחת אלינו הילדות, שנסחפה ואבדה בשואה. כשאנו מתבוננים בהם כאן, באושוויץ, נוכל לחוש עד כמה האמנות היא המקום שבו יכולים להתקיים, בעת ובעונה אחת, החיים ואובדנם.

לרגעים אפשר לדמות, מעבר לציור, את הילד שצייר אותו- אותו בעיפרון ולשונו נתונה בריכוז בין שפתיו. אפשר להרגיש את מאמץ הדיוק וההתכוונות שהשקיע הילד בציור הציפור, הבית, החיילים, עגלת התינוק הריקה, הרכבות. באותה שעה עצמה, השתוללה בעולם סופה/ שואה מעשה ידי אדם, שרצחה מיליוני אנשים, שהייתה אטומה ועיוורת לייחודו של כל אחד וחד מהם; שמחקה לבסוף גם את הילד המצייר עצמו.

במזיגה של תום-ילדות ופיכחון מר, השאירו הילדים-המציירים זיכרון ועדות, ושימרו לעינינו רגעים ומראות מתוך התמונה הנוראה ביותר שיצר האדם מעודו.

דויד גרוסמן, ישראל."

למדריך

מומלץ למדריך לבקש מהקבוצה לעמוד בשקט ולהתבונן בתצוגה על מנת להתוודע לציור על הקיר ולספוג את רוח עבודתה של מיכל רובנר.

ילדים, ובעיקר אם קטנים הם, כמעט שלא יותירו אחריהם עקבות. הם לא נוהגים לכתוב מכתבים, ואינם משאירים עדויות בכתב או בעל פה. אין הם מנסחים מסמכים, חוזים או קבלות, ואין ברשותם חפצים אישיים בעלי ערך.

הם לא נחרתים בזיכרון בשל מנהג או הרגל מסוימים במסגרת הקהילה, חבריהם ספורים ואף הם ילדים. הם חיים בצמוד למשפחותיהם, להוריהם, לאחיהם. התצלומים שבהם הם מופיעים הם תצלומי משפחה, וניתן לזהות בהם, אף זאת בקושי, את המבוגרים בלבד.

ואם נעלמים המבוגרים יחד איתם, איש לא יביא אותם בחשבון, לעולם, אף לא במחשבה חולפת.

האיש שקנה ימי הולדת/ אדולפו גרסיה אורטגה, עמוד 83

1.5 מיליון מכלל הנרצחים היהודים בשואה היו ילדים. רצח מליון וחצי ילדים יהודים מממחיש יותר מכל את העובדה כי בשואה נמחקו קודים מוסריים בסיסיים ונורמות התנהגות אחרות תפסו את מקומו.

מיכל רובנר, ילידת 1957, אמנית ישראלית העוסקת בצילום, וידאו ומיצבים משולבים. למדה באוניברסיטת תל אביב-קולנוע, טלוויזיה ופילוסופיה וכן למדה בבצלאל. ב-1978 הקימה את ביה"ס קמרה אובסקורה, ב"ס לאמנויות בת"א, עם אריה המר. ב-2008 קיבלה תואר ד"ר של כבוד מהאוניברסיטה העברית. אמנית בעלת שם, אשר ניתן למצוא כיום את עבודות הקבע שלה במוזיאון יד ושם ובמוזיאון תל אביב.

מיכל רובנר החליטה שלא ליצור מחווה או אנדרטה, ושלא להתמודד ישירות עם היבטי הרצח. "באושוויץ-בירקנאו, אנו כבר ב"טריטוריית הרצח", היא מסבירה. "לכן, רציתי ליצור חלל שישקף את הילדים עצמם".

במשך יותר משנה, רובנר למדה את ציורי ורישומי ילדים שצוירו בשואה. יד ושם יצר למענה אוסף מיוחד מתוך הארכיונים שלו ואחרים מרחבי העולם, במיוחד מארכיון היסטוריית השואה של המוזיאון היהודי בפראג.

"יום אחד ישבתי ביד ושם והסתכלתי ביומני ילדים וברישומיהם מן השואה, ומשהו היכה בי", אומרת רובנר. "לאחר ראיית חלק מהציורים הללו ממוסגרים, רפרודוקציות מאחורי זכוכית, פתאום הבנתי כמה כוח יכול להיות ברק פרט קטן שבשולי הדף." רובנר בילתה יותר משנה באיסוף ובחינת ציורי ילדים. "החלטתי שלא לערוך שינויים, או לשפר את הציורים. אני מאמינה שאף אמן לא יכול ליצור עבודה טובה יותר בנושא הילדים בתקופת השואה מאשר מה שהילדים עצמם כבר יצרו. רציתי להשמיע את קולותיהם האותנטיים.

אותן משפחות הילדים, בתיהם, חבריהם, רכושם, נופם וחירותם נלקחו מהם. באופן טראגי, רוב הילדים לא הותירו איזשהו חותם מאחוריהם. רק מעטים יכלו לתעד את הדבר ההכרחי שבו יכלו להיאחז: נקודת מבטם. זה מה שמובע בציוריהם. בתוך המצב בו לא הייתה להם שום בחירה, אל מול פיסת נייר הייתה להן חירות מסויימת להביע עצמם, ואת הדרך בה ראו את המציאות."

"ניתן כמעט לחוש את הדחיפות של המצב ברבים מהציורים. הם שיקוף ופרטים של החיים שנכפו עליהם להותיר מאחור, והמציאות החדשה בה פגשו. הציורים האלו הם המורשת שלהם-והירושה שלנו".

על מנת ללמוד ולכוון עצמה אל מול הכמות האדירה של הציורים ומרכיביהם, רובנר חילקה אותם לתימות. לאחר מכן חיברה אלמנטים שונים ופרטים קטנים כך יצרה קומפוזיציה זורמת מבלי לספר סיפור ישיר.

רובנר נשארה נאמנה להחלטתה שלא לשנות או ליצור גירסה משלה לציורים, ועל כן החליטה להעתיק חלקים בעיפרון, בדיוק כפי שהיו לקירות החדר המוקדש לילדים. "ילדים יציירו על מה שיוכלו-לעיתים קרובות גם על הקירות שסביבם", היא מעירה. מצוידת רק בעיפרון ונייר העתקה, אחד אחר השני, פרט אחר פרט, רובנר ציירה כל קו בקנה מידה של 1:1. הרישומים סובבים את החדר, שובי לב ועוצמתיים.

הקלטות מקוריות של ילדים יהודיים מן התקופה, שרים, מדברים ומשחקים, מהדהדים ברקע, "מופיעים" ו"נעלמים". מלווה בטקסט אשר חובר במיוחד למען התערוכה על ידי הסופר הידוע דוד גרוסמן במאמץ המיוחד להשלמת ומתן הנוכחות לעולם הילדים היהודיים שהתרחק לנצח על ידי השואה.

"המבקר נכנס לחלל ריק בו דבר לא מוצג, מלבד קולות הילדים וכמה מסימניהם על הקיר", מסכמת רובנר.

השבריריות, הפגיעות של ציורים אלו מועצמת על ידי המציאות של המחנה הנשקף מהחלונות החשופים. ציורים וקולות אלו, "עקבות חיים" אלו הינם כשמות מרחפות. הם מבטאים עדות עוצמתית בכמה קוי עיפרון.

בעבודתה של מיכל רובנר ניתן למצוא פרגמנטים מעבודות הילדים, בגודלם הטבעי, מאוד קטנים, המכריחות את המבקר להתקרב אליהם על מנת לבחון אותם, כך יוצרים אינטימיות באופן הייצוג. רובנר התכוונה לצייר דימוי אחר דימוי, אך אז נוצר קומפוזיציה ומערכת יחסים בין הדימויים השונים. ילדים אינם יכולים שלא לספר סיפור. הייצוג הועתק על קירות החלל משקף את מצבם הנפשי של הילדים ומאפשר להם לתאר והתעמת עם המציאות באופן זה. צבע הקירות משקף תחושה, זמן, יוצר התחושה כי הציורים צויירו מלכתחילה על קירות אלו. לאחר הגינוסייד בדפפור, בית המשפט הבינלאומי בהאג קבע כי ציורי הילדים קבילים כעדות. הילדים מוצגים כאן דרך ציוריהם, על ידי ציוריהם מביעים אמירתם. הם האובייקט והסובייקט כאחד.

התמות המוצגות בחדר הן :

בכיוון השעון- "החיים הטובים"-**סצנות ילדות**- סצנות יומיומיות רגילות מעולם משחקי הילדים : חגים בטבע, שולחן ערוך, ילדה עם כלב, פרפרים, פיקניק, כביסה על חבל...

רוחות מלחמה- רמזים על העתיד לבוא-ילדה בגבה אלינו, חיילים עם רובים...

גיבורי אגדות הילדים- הנותרים מיותמים, עצובים, מאבדים את משמעותם המקורית. המלך הבוכה, האריה בכלוב, המלכה המכסה את עיניה...

(בקיר ממול)- **רעידת אדמה**- הנוף הופך לתלוש ומשקף את המציאות התלושה והמעורערת, ומאידך ניתוק המשפחה מחייה הטבעיים : משפחה עם מזוודות, מטוס מרחף מאיים בשמיים, אמא החובקת את ילדיה, מטוסים מפציצים עיר ומפרידים את המשפחה.

חורבן והשמדה- חייל הולך, חייל עם ילדה ביער, היער ריק, חייל עוזב את היער לבד.

הבית הריק- הבית הקלאסי לו כמהים ושמאפיין רבות את ציורי הילדים נותר בודד וריק. נטוש, תושביו אינם.

עקבות חיים : החפצים המיותמים : חתול, ארון, צעצועים, חתיכת שטיח, עגלת תינוקות ריקה, שולחן, כסא, השולחן כבר אינו ערוך, השעון מתקתק אך לא ברור למי.

הרכבות- הצגת השילוחים על ידי מזוודות, עקירת הילדים, ילדה קטנה עם ידיה מורמות...

המחנה- סצנות מחיי היומיום במחנה- תלייה, חולים ומזי רעב...

קיר ריק המייצג את האובדן.

דיוקנאות הילדים- הילדים מתבוננים, מחייכים, משקפים אותנו בתוכם. במחוות פרידה מהמבקר הוכת. אנו הילדים, אנו הניספים.

גלויות פרידה, מילים אחרונות : מילים אחרונות על גלויות, מלאי אהבה בכתב ילדותי שאינו תמיד קריא ובשפות שונות. מילים אחרונות מלב אוהב. "אמי אהובתי".

ציור ילדה מנפנת לשלום, לבד ביציאה מהחדר.

חדר זה (רצח הילדים) כמו גם החדר הקודם לו (תגובת האדם היהודי בשואה), מדגישים את ערך החיים ואת רוח האדם הבוחר והיוצר אל מול מציאות השואה. חינוכית, ניתן להדגיש כי על אף כוונות השמדה,

והפעילות הנאצית לחיסול טוטאלי, רבים היהודים שבחרו לשמור על רוח האדם. כנגד מעשי הרצח של הילדים מוצגים ציוריהם. הנאצים הצליחו לרצוח יהודים רבים אך לא הצליחו לרצוח את רוח האדם.

חדר 7 - שמות הנספים

מה בחדר

בחדר מוצג "ספר השמות". פרויקט ייחודי, חדשני וראשוני בעולם שעל ידי דפדוף בין דפיו ונגיעה בשמות המוצגים בו, שם אחר שם, ניתן להתקרב להבנה של היקף האובדן של המיליונים בשואה. וזאת על אף שאין בידנו, ולעולם ככל הנראה לא יהיו, כל השמות של הנספים, שכן משפחות שלמות וקהילות שלמות נמחקו ללא עדות וזכר.

ספר – פיזי זה מציג 4.2 מיליון שמות של ניספים הלקוחים ממאגר שמות הניספים של יד ושם הינו ייחודי ואין דומה לו בעולם. בספר הגדול, כרוכים דפים כאשר בין כל דף ודף - פס אור. השמות מסודרים אלפביתית. הספר אורכו 7.5 מטר וגובהו שני מטרים. לכל שם המופיע בספר חמישה שדות: שם משפחה, שם פרטי, תאריך לידה, מקום לידה, תאריך פטירה/בו ניספה (במידה וקיים) ומקום המוות. בכניסה לחלל זה פוגש המבקר ראשית בספר השמות המסודר אלפביתית, ובסופו - דפים ריקים עם הפסוק מתהילים קל"ט, ט"ז: "ועל ספרך כולם יכתבו", כך שניתן יהיה להוסיף שמות שעוד ייאספו בעתיד וכסמל לאלו שאין ביכולתנו להנציח.

על הקיר

"אין קברים ואין מצבות לכשישה מיליון יהודים שנרצחו בשואה. ההשמדה הפיזית לוותה במחיקה מכוונת וגורפת של זיכרון היחיד. יד ושם, הרשות הממלכתית להנצחת זיכרון השואה וקרבתיה במדינת ישראל, קיבל עליו, בסיוע שותפים מרחבי העולם, את המשימה הגדולה והמורכבת של איסוף ותייעוד שמות הנרצחים. השמות נאספים באמצעות עדויות בני משפחה שנמסרות ב"דפי עד" ועל סמך מחקר רשימות ממקורות ארכיוניים. עד שנת 2012 נאספו למעלה מארבעה מיליון שמות, כשני שלישים מן הנרצחים. בגלל מחיקתן של קהילות שלמות לעולם לא ניתן יהיה לתעד את שמותיהם של כל הנרצחים. בספר הזה חקוקים שמות הנרצחים לזיכרון עולם."

למדריך

איסוף שמות קרבנות השואה הינו מפעל ייחודי של יד ושם, שמטרתו להנציח ולזכור את שמות הניספים. אפשר לראות במאגר השמות בית עלמין סמלי של הקרבנות שלא זכו לקבר ישראל ולמצבה. במאגר שמות הניספים נרשמים שם הנפטר, מקום ותאריך לידתו ומותו, פרטים שבדרך המסורת נחקקים על גבי מצבות השיש.

גם חלל זה הינו חלל שקט.

שם האדם הוא ייחודו ומבדיל בין אדם אחד למשנהו. השם הנו כמשל לחיים שלמים. השם הנו המהות. ביהדות ישנה תפיסה כי כל אדם, שמו הנו מהותו ועל כן המאמץ לשחזר את שמות הנספים מחזיר את הכבוד האנושי לאלה שהנאצים בקשו למחוק את שמם.

עדיין/ ויסלבה שימבורסקה

"בקרונות חתומים"

בְּאֶרֶץ שְׁמוֹת נוֹסְעִים,
לָאֵן זֶה כָּד יִסְעוּ,
הָאֵם אִי-פַעַם יֵצְאוּ
אֶל תְּשַׁאֲלוּ, לֹא אֲגִיד, לֹא יוֹדַעַת.

הַשֵּׁם נִתֵּן הוֹלֵם בְּאֶגְרוֹף בְּדַפֵּן קֶרוֹן,
הַשֵּׁם יִצְחָק מְזַמֵּר בְּשִׁגְעוֹן,
הַשֵּׁם שָׂרָה לְמִים מְשֻׁנַּע
לְמַעַן הַשֵּׁם אֶהְרֹן, שֶׁבְצִמָּא גוֹנַע.

עָן מִבְּנֵי אָדָם מַעַל הָאֶרֶץ שֵׁט,
מַעֲנֵן גְּדוֹל דְּמַעָּה אַחַת, גֶּשֶׁם קֵט,
דְּמַעָּה אַחַת, גֶּשֶׁם קֵט, עוֹנָה צְחִיחָה.
הַמְסָלָה לְיַעֲר שְׁחֹר מוֹלִיכָה.

כָּד, כֵּן כָּד, הַגְּלָגַל מְשַׁקְשֵׁק. יַעֲר לְלֹא קַרְחוֹת.
כָּד, כֵּן כָּד. בְּיַעֲר נוֹסַע טְרַנְסְפּוֹרְט צְרָחוֹת.
כָּד, כֵּן כָּד. עָרָה בְּלִילָה אֲנִי שׁוֹמַעַת.
כָּד, כֵּן כָּד, דְּמַמָּה בְּדַמָּמָה פּוֹגַעַת".
(תַּרְגֹּם מִפּוֹלְנִית : רַפִּי וַיִּכְרַט).

"לכל איש יש שם" - ספר השמות

זכרו רק כי הייתי חף מפשע
וכי, כמוכם, בני תמותה של יום זה,
גם לי, היו פנים של
זעם ושמחה ורחמים,
פשוט מאוד, פנים של בן אדם!"

בנימין פונדן, נרצח באושוויץ, 1944

חדר 8 - לחזור ולחיות

מה בחדר

לאחר שהמבקר מקיף את ספר השמות הוא פוגש ב-12 מסכים קטנים עליהם מוקרנים בלופ תמונות של הניצולים ובני משפחותיהם מכל העולם בשילוב תצלומים של מדינת ישראל בשנותיה הראשונות כסמל לתקומה. מתחת לכל תצלום מופיע שם הניצול והמדינה בה הוא מתגורר. בחדר מוצגים צילומים של ניצולי שואה ובני משפחותיהם מכל רחבי העולם.

על הקיר

"תקוותם של רוב הניצולים להישאר בחיים הייתה בגדר משאת נפש, אך מעטים האמינו שתתגשם אי פעם ורבים חשבו שהם היהודים האחרונים. אחרי השחרור, כשנגזזה תקוותם למצוא בני משפחה שותרו בחיים, הם גייסו את כל כוחות הנפש לשיקומם האישי והלאומי. הם לא חיפשו נקמה, רובם לא איבדו אמון באדם ודבקו באמונותיהם. הם פנו בכל נפשם ומאודם להקים משפחות וקהילות. רובם סירבו להמשיך את חייהם באירופה, שהפכה בעיניהם לבית קברות, והעדיפו להגר ממנה. כשני שלישים מכלל שארית הפליטה הגיעו למדינת ישראל שבה קיוו לממש את חירותם – כיהודים וכבני אדם".

למדריך

השחרור הציב בפני הניצולים דילמות והכרעות שונות באשר לאופן שבו ימשיכו את חייהם ביום שאחרי. אף בחירה אינה מובנת מאליה וניתן להתבונן בפליאה על כוחות החיים שמצאו הניצולים בקרבם על מנת להמשיך לחיות וליצור.

חדר 9 – התייחדות

מה בחדר

שני חללי התייחדות

על הקיר

הפסוק מישעיהו נ"ו: "וננתי להם בביתי ובחומותי יד ושם טוב לי מבנים ובנות זרע אשר לא יכרת". זהו המקום היחיד בו יד ושם מאוזכר בתערוכה כולה.

למדריך

באין קבר ועדות לכל הנרצחים בשואה, חדר זה נועד לאפשר התייחדות עם זיכרון הנספים. בהתייחדות יש משום התכנסות פנימית ורגעים של זיכרון אישי של נספי השואה בכלל ושל בני משפחות המבקרים בפרט.

יציאה - משפט סיום

ביציאה מחללי ההתייחדות פוגש המבקר באמירתו של פרימו לוי:

"זה קרה, ובכן זה יכול לקרות שוב: זה גרעין הדברים שיש בפינו לומר".

פרימו לוי

בסיום הביקור בבלוק 27, יוצא המבקר מצידו השני של הבלוק ישירות לגדר המחנה. לאורך כל הביקור בתצוגה וכן בסופה ניתן לראות מבעד לחלונות הפתוחים לסביבה בה ממוקם הבלוק, כי הבלוק נמצא בתוך אושוויץ, וכי נוף המחנה נוכח וחודר מבעד לחלונות לאורך כל התערוכה ובולט במיוחד ביציאה ממנה.

